

uralom ellenére is elég csekély ennek a részvételi aránya, mert mindössze hat darab apró török ezüstpénzzel találkozunk és ebből is négy darab a Salamon-torony melletti Kaputorony körül került elő. A török-kori leletanyag a legkülönbözőbb lelőhelyekről származik, de megállapítható, hogy a gyakoribb lelőhelyeken Lipót koráig általában összefüggő az érem sorozat, kivéve a Palotát, ahol I. Ferdinánd pénzeivel lezárul az éremleletek sora.

A török uralom alóli felszabadulás után az éremleletek elveszítik történeti forrásérték jellegüket, és egyszerű szórványokká válnak, melyek a véletlen következtében kerültek rejtékhelyükre. Főként magyar és osztrák pénzek jelentkeznek, melyek sorában Lipót ugyan még kilenc magyar és négy osztrák verettel szerepel az 1687. évet követő időből, de a többi XVIII—XIX. századi uralkodó nevét már csak egy-két érem-

19. Lengyel, III. Zsigmond poltura, 1622

20. Török akesa

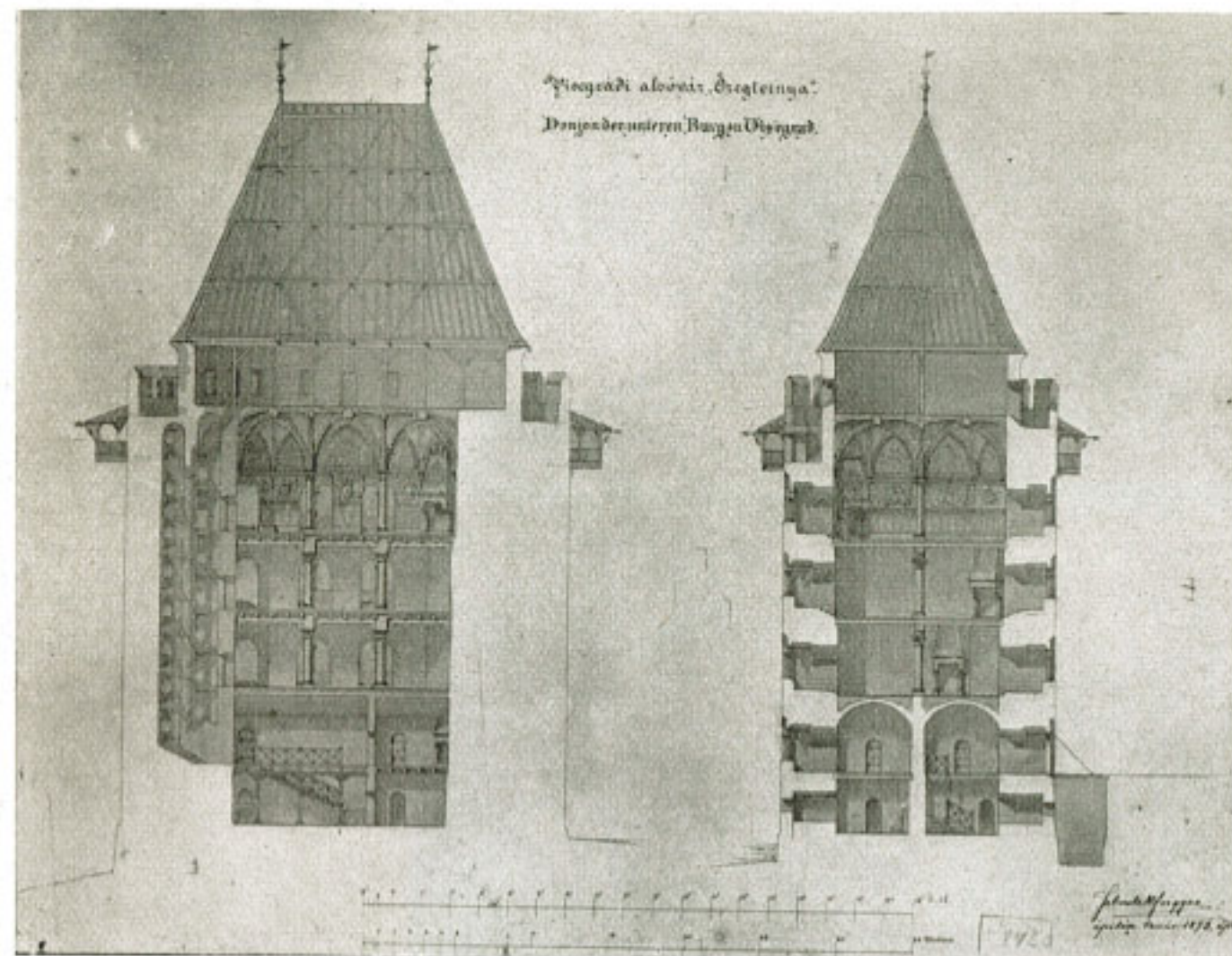
21. Brandenburg 1/3 tallér, 1674

példány viseli. A sorozatban utolsó Ferenc József kétfillérese a Millennium évéből. Alighanem az Alsóvár környékén kószáló valamelyik kiránduló veszíthette el ezt a példányt.

Ez az áttekintés, amit a hajdani visegrádi pénzforgalom alakulásáról adtunk, a jelenleg ismert leletadatokat alapján természetesen nem tekinthető véglegesnek és lezártnak. A további előkerülő érmek még sok tekintetben bővíthetők és tarkíthatják a nyert képet. A lényeg azonban, vagyis a pénzforgalom hullámzó ingadozásainak a képét aligha fogják már jelentősen megváltoztatni. Ez idő szerint az Anjou-korból, továbbá Zsigmond és I. Mátyás uralkodásainak második feléből találjuk a legtöbb középkori érmet és ez az arány bizonyára a jövőben is megmarad. Inkább a hódoltsági korszak éremleleteinél lehet bizonyos meglepetésekre számítani.

Természetesen az éremleletek még sokféle szempontból nyújthatnak bizonyító anyagot. Érdemes lenne minden emlék körül előforduló első és utolsó példányt megfigyelni és megvizsgálni, hogy mely időszakokban gazdagabb a leletanyag. Mind ez sokat elárulna a műemlékek történetére nézve. Nem véletlen, hogy a Sibrik-dombon kerültek elő a legkorábbi érmek, vagy pedig hogy a Fellegvár leletanyaga mutatja a legzártabb összefüggő sorozatot és hogy a Palota körül a XVI. század közepénél későbbi időben vert érmekkel nem találkozunk. A hasonló megfigyelések értékelése azonban már messze vezetnek és az ilyen irányú áttekintés pontos alátámasztása érdekében közölni kellene az egész meghatározott leletlajstromot.

Huszár Lajos

1. Schulek Frigyes kiépítési terve 1873-ból

A VISEGRÁDI LAKÓTORONY HELYREÁLLÍTÁSA

Szakembereket és a nagyközönséget is közel száz éve foglalkoztatja a Duna-kanyar szépségével összenőtt visegrádi Alsóvár, főként az ún. Salamon-torony sorsa, helyreállításának módja és a tervek megvalósítása. Az elmúlt száz évben azonban a sok-sok fáradozás mégsem hozott végleges eredményt, úgyhogy a munka teljes befejezését csak most, a közeljövőben várhatjuk.

A lakótorony helyreállítása mindenekelőtt azért jelentős, mivel az épület egyik legértékesebb műemlékünk. A munka jelentőségét még növeli, hogy közel száz éve aktuális műemlékvédelmi feladatot kell megoldanunk, továbbá az is, hogy a visegrádi műemlékeket tekintő évenkénti 600—800 ezer ember közül sokan e helyreállításon keresztül értesülnek a gyakorlati műemlékvédelem mai irányvonaláról, célkitűzéseiről.

Részletes építészettörténeti ismertetés helyett most inkább az épület átalakításairól és a különböző jellegű helyreállításokról kell néhány szót mondani. A XIII. század közepén épült hatszögletű királyi lakótoronyt, amely az Esztergom-Buda átmenő út ellenőrzését is jól szolgálta, első ízben már a középkorban alakították át. A XVI. század közepén lerombolt épület helyreállítását 1871-ben kezdték meg, Henszlmann Imre vezetésével, majd Schulek Frigyes tervei szerint. A királyi „vadászlakka” való átalakítás, illetve stílszerű restaurálás munkái azonban 8 év múlva, 1878-ban abbamaradtak, úgyhogy e tervekben csak a torony alsó részének kiegészítése készült el. 1915—17 között a toronyra vasbeton védőfém került Lux Kálmán építész tervei szerint. A helyreállítás folytatása ill. befejezése e század 20-as éveinek végén ismét felmerült, de végleges megoldás helyett a helyreállítás Schulek János tervei szerint csak ideiglenes jelleggel készült el. A faszerkezetű belső, a gyilokjáró és fával burkolt déli oldal 1950 nyarán kigyulladt és szinte teljesen elpusztult, sőt a toronyban kiállított kőfaragványok nagy része is.

2. Schulek János ideiglenes kiegészítése, faszerkezetű részletekkel

E tragikus, újabb veszteség óta a torony végleges helyreállítása ismét napirendre került, amelynek eredményeképpen Szanyi József 1958-ban több tervvariánst dolgozott ki.* Tervei szerint 1961-ben új vasbeton födémeket helyeztek el. A végleges helyreállítás jelentőségét és a velejáró fokozott felelősséget átérzve 1962-ben kezdtünk hozzá az épület újbóli kutatásához, majd a tervezéshez és megvalósításhoz.

Műemléki kutatás és helyreállítások értékelése

Az eredeti építkezésből származó XIII. századi falakat, illetve későromán stílusú részleteket a XV. század eleji gótikus átépítés maradványaitól könnyen el lehet választani. A leírásokból, tervanyagból, valamint a helyszíni megfigyelések alapján ugyan csak egyszerűen elkülöníthetők a múlt századi restaurálás munkálatai az e századiaktól.

* E terveket éppen a műemlék mai helyreállításának és a korábbi munkák elkülönítésének kényes kérdései miatt is a Magyar Építőművészek Szövetségének Műemléki Bizottsága megtárgyalta, és Szanyi József a MŰEMLEKVÉDELME-ben ismertette (1959 évf. 1. sz.).

3. Lakótorony 1951-ben, Lux Kálmán záró födémével

A középkori maradványok és a helyreállítási periódusok szétválasztásánál nehezebb volt az eddig vitatott, vagy helytelenül értelmezett kérdésekben helyes és elfogadható álláspontotra jutnunk. E tekintetben az alábbi megfigyelések és következtetések nemcsak tudományos szempontból jelentősek, hanem a helyreállítási terv kialakítását is elősegítik:

1. az Alsóváron átmenő középkori út a két kaputorony között közvetlenül a lakótorony nyugati homlokzata előtt vezetett, s csak a múlt századi restaurálás megkezdése előtt helyezték át a mai nyomvonalra,

2. a torony nyugati homlokzatának asszimetrikus kiképzése, valamint a szintenkénti ajtónyílások arra mutatnak, hogy a Schulek Frigyes által lebontott fióktorony a legkorábbi építkezés szerves része volt. (A lakótorony falzatába alul nem volt „bekötve”, tehát eredetileg vagy faszerkezetűre tervezték, vagy csak az építkezés vége felé emelték.) E fióktorony rendeltetése még nem tisztázódott, árnyékszék vagy esetleg a vízemelés részére épülhetett.

3. Határozott véleményünk, hogy az eredeti lépcső csakis a déli csúcsban lehetett. Ezt nemcsak az analógiákból következtetjük, hanem abból is, hogy a felső szintekre — a belső termekben való áthaladás nélkül — csakis így lehetett feljutni. Emellett úgy véljük, hogy a schuleki csigalépcső alsó két fellépője eredeti.

4. A torony pártázata a gótikus stílusperiódusból származik, ennek megfelelően a torony lefedése már a középkorban lényegesen megváltozott.

5. A IV. emelet feletti gótikus boltozatrendszer a meglévő maradványokból elméletileg rekonstruáltuk. Eszerint a négy részre osztott eredeti helység felett négy hasonló, bordás boltozat készült. (Ez lényegesen különbözik Schulek Frigyes terveitől.)

6. A torony eredeti bejárata, mint a lakótoronyoknál általában, itt is az I. emeleten volt. Előtte a következő szinten még egy ajtó mutatkozik, amely egy ikerablak átalakítása árán gótikus periódusban keletkezett.

Tudományos szempontból igen fontos, de a tervezés során is sokat vitatott kérdés volt az ún. műemléki értékelés, vagyis annak megállapítása, hogy az abszolút értéket képviselő középkori maradványok mellett a különböző helyreállításokból származó részekkel hogyan kell bánnunk? Annál is inkább nehéz művelet ez, miután az építészeti tudománya a megvalósult helyreállítások kritikájával általában keveset foglalkozott, így a múlt századi purista restaurálások értékelésével sem eléggé. Ezek után végeredményben a közvetlen munkatársak és hivatalos tervbíró szakemberek véleményére, valamint sajátoméra alapítva döntöttünk a már helyreállított részek sorsa felett. Ez az értékelés tehát önálló alkotó munkává vált és a tervezéstől szinte elválaszthatatlan.

A bonyolult értékelés bővebb kifejtése helyett most csak annak gyakorlati eredményét szeretném ismertetni. Eszerint úgy határoztunk, hogy mindenképpen a hitelesség a döntő: átvettük, illetve meghagytuk a formailag hitelesnek vehető kiegészítéseket, valamint azokat a részleteket is, amelyek helyett csak általunk tervezett új elemeket alkalmazhattunk volna. Meghagytuk tehát a déli csúcsban a III. emeletig már megvalósult múlt századi kiegészítést: a felmenő falazatokat valamint a benne levő csigalépcsőket; nem módosítottuk az ikerablakokban levő részleteket, miután a hiányzó eredeti formákra biztos támpontunk nem lehetett. Ezzel szemben elbontottuk a déli oldalon egyértelműen megállapítható négy hamis, valamint a fióktorony elbontása után tervezett egyik nyugati — szintén hamis — ikerablakot. E Schulek Frigyes-től származó, nem hiteles nyílások megszüntetésével, valamint a homlokzatnak az újabkori vakolatrétegektől való megtisztítása után a torony középkori jellegét fokoztuk. Hasonló elvek szerint már néhány évvel ezelőtt a belsőben eltávolították a torony földszintjén álló, e században készült, szintén hamis pillérsort.

A helyreállítás szempontjai és módja

A legújabb terv előtt a program már adott volt. A torony alsó helyiségében, mely két helyiség volt, a Mátyás-palotából származó, közel 6 méter magas Anjou-kutat kellett elhelyezni. A felette levő három termet műemléki vonatkozású kiállítások elhelyezésére szánták, míg a felső terasznak kizárólag a kilátást és pihenést kellett biztosítani. E program végeredményben a lakótorony teljes helyreállítását jelentette, amelynek indoklásáról külön kell beszélnünk.

Mindenekelőtt le kell rögzítenünk, hogy gyakorlati — állagvédelmi — szempontból a teljes helyreállításra nem lett volna szükség: fenntartása kiépítés nélkül is biztosítható lett volna.

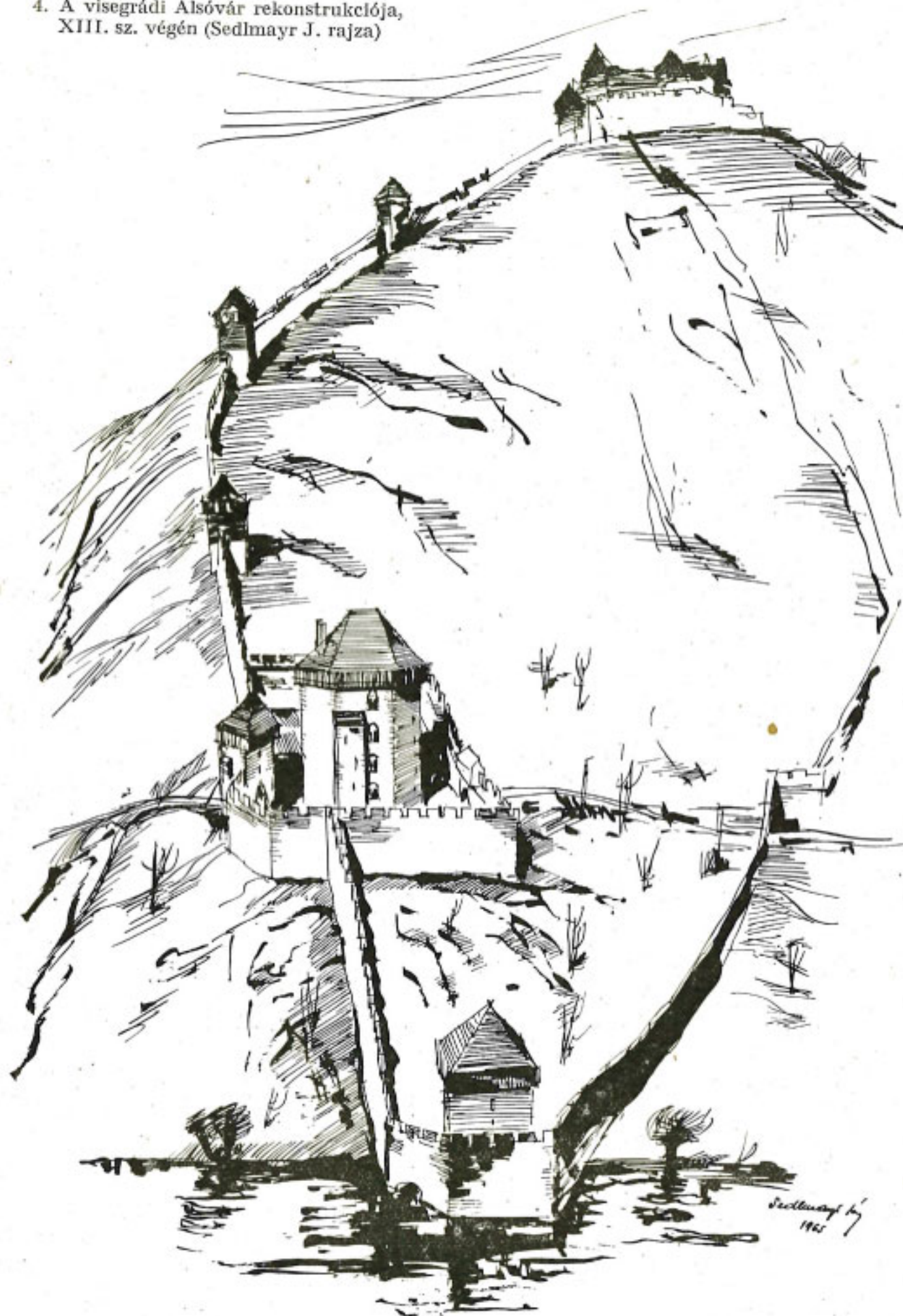
Gyakorlati felhasználása mellett, illetve ellen pedig körülbelül egyenértékű indokokat lehetne felhozni. Ezekkel szemben a helyreállítást követelte tőlünk: a régen megkezdett munka befejezésének kényszerítő „ereje”, az 1950-es évek előtti ideiglenes állapot után egy végleges helyreállításra irányuló kívánság. Érdekes, hogy a Magyar Építőművészek Szövetségének műemléki bizottságában 1958. évben megtartott tervtanácsán egységes vélemény alakult ki abban, hogy a torony belső szintjeinek helyreállítását nem kellene elvégezni, mert azok az egybetört tér monumentális hatását lerontanák. A tervtanács csak azt javasolta, hogy a torony állagbiztosítására is szolgáló legfelső védőteraszra fel lehessen jutni, a pazar kilátás élménye miatt. E határozat nem jutott érvényre és a földemlak 1961. évben mégis elkészültek, Szanyi József tervei szerint.

Az 1962-ben készített első helyreállítási vázlattervünket a megelőzőknél biztosabb alapokon kezdhettük meg. Egyrészt új felméréseket készítettünk nagy léptékben, amelyek kapcsán az emléket töviről-hegyire megismertük. Ahogy az előzőekben láttuk, több új megállapításra és következtetésre jutottunk. A maradványok műemléki értékelése ugyancsak megtörtént. Ezeket figyelembe véve lerögzítettük az alábbi legfontosabb helyreállítási szempontokat:

1. legyen minden eredeti középkori maradvány sértetlenül, sőt kiemelt/jelleggel bemutatva,

2. a többféle helyreállítási munkák értékelésében — elbontásában illetve megtartásában — a részletek hitelessége legyen a döntő (teljes elbontásuk már csak gazdasági szempontból sem lehetséges).

4. A visegrádi Alsóvár rekonstrukciója, XIII. sz. végén (Sedlmayr J. rajza)

5. Lebontott „fióktorony”.
Eredeti rajz 1871-ből

3. A középkori műemlék egészét, illetve az eredeti maradványok megőrzését és méltó bemutatását előnybe kell részesíteni az új rendeltetés követelményeivel szemben — ha a két kívánság ütközne. A restaurált részeknél erre kevésbé kell ügyelni.

4. A torony tömegkiegészítése, valamint a részletek kiegészítése világosan elkülöníthető formában ill. anyaggal készüljön úgy, hogy az eredeti részek hatását le ne rontsa.

5. Az új rendeltetéssel együtt járó, feltétlenül szükséges részletek korszerű, de egyszerű formában készüljenek.

A tervezett és megvalósított helyreállítás pontos leírása helyett most csak a legfontosabb tervezési kérdésekről beszélünk, úgymint a déli kitörés pótlásáról, a belső lépcsőről, az elpusztult fióktorony helyett tervezett építményről, a gyilokjárót helyettesítő körüljáróról és a IV. emeleti boltozatrendszer bemutatásáról.

Tervezési szempontból a déli kitörés pótlásának holtpontra jutott problémája volt a legnehezebb. Segítséget nyújtottak azonban a korábbi tervek, illetve azok bírálata. Szanyi József 1958-ban többféle tervvariánst dolgozott ki (lásd Műemlékvédelem 1959. évf. 1. számában), főként könnyű térlehatároló szerkezettel: üvegfalal, vasbeton lamellákkal, lépcsőházat határoló üveghengerrel. Kétféle tömőfalas megoldással is foglalkozott, nevezetesen Schulek Frigyes tervének folytatásával és annak egyszerűbb változatával. Ezek mellett tulajdonképpen csak egy lényeges variáció nem szerepelt, mégpedig a tömőfalas, de korszerű felületi megjelenést adó kiegészítés. Ez utóbbit tartottam — adott esetben — a legjobb megoldásnak, és ezt terveztem meg miután:

1. a lakótorony súlyos formáihoz a tömör fal jobban alkalmazkodik,
2. könnyebben kivitelezhető, miután a szabálytalan kitöréshez jobban csatlakoztatható, mint az üveg,
3. fenntartása egyszerűbb. E szerkezetet korszerűtlenséggel nem lehet vádolni, hiszen a tömör fal önmagában nem idegen a mai építészettől sem, amelynek az üveg és acél csak egyik gyakori anyaga illetve szerkezete, de semmiesetre sem kizárólagos eleme. Ehelyett inkább a tömör fal megoldozásában, a nyílások elhelyezésében és arányában

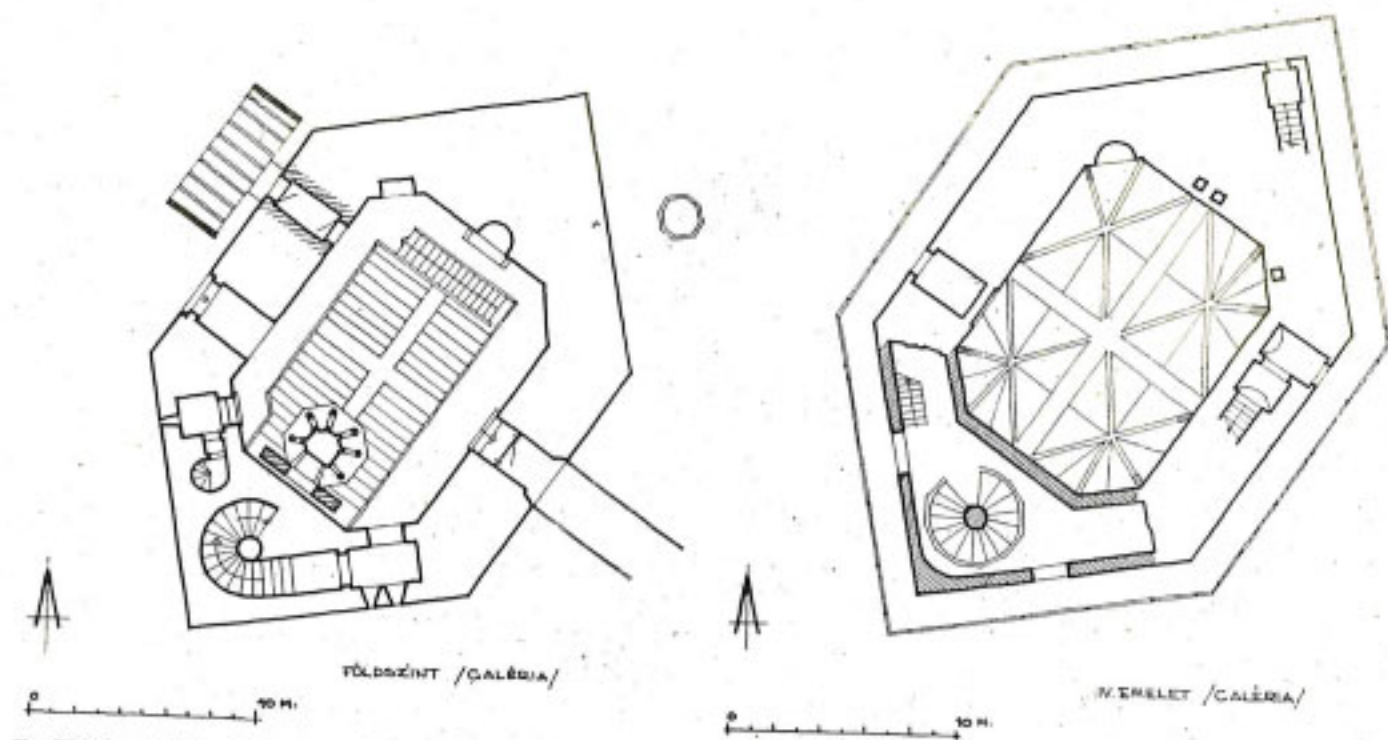

6. Javasolt helyreállítási tervünk, üvegfalás „fióktoronnyal” (1962)

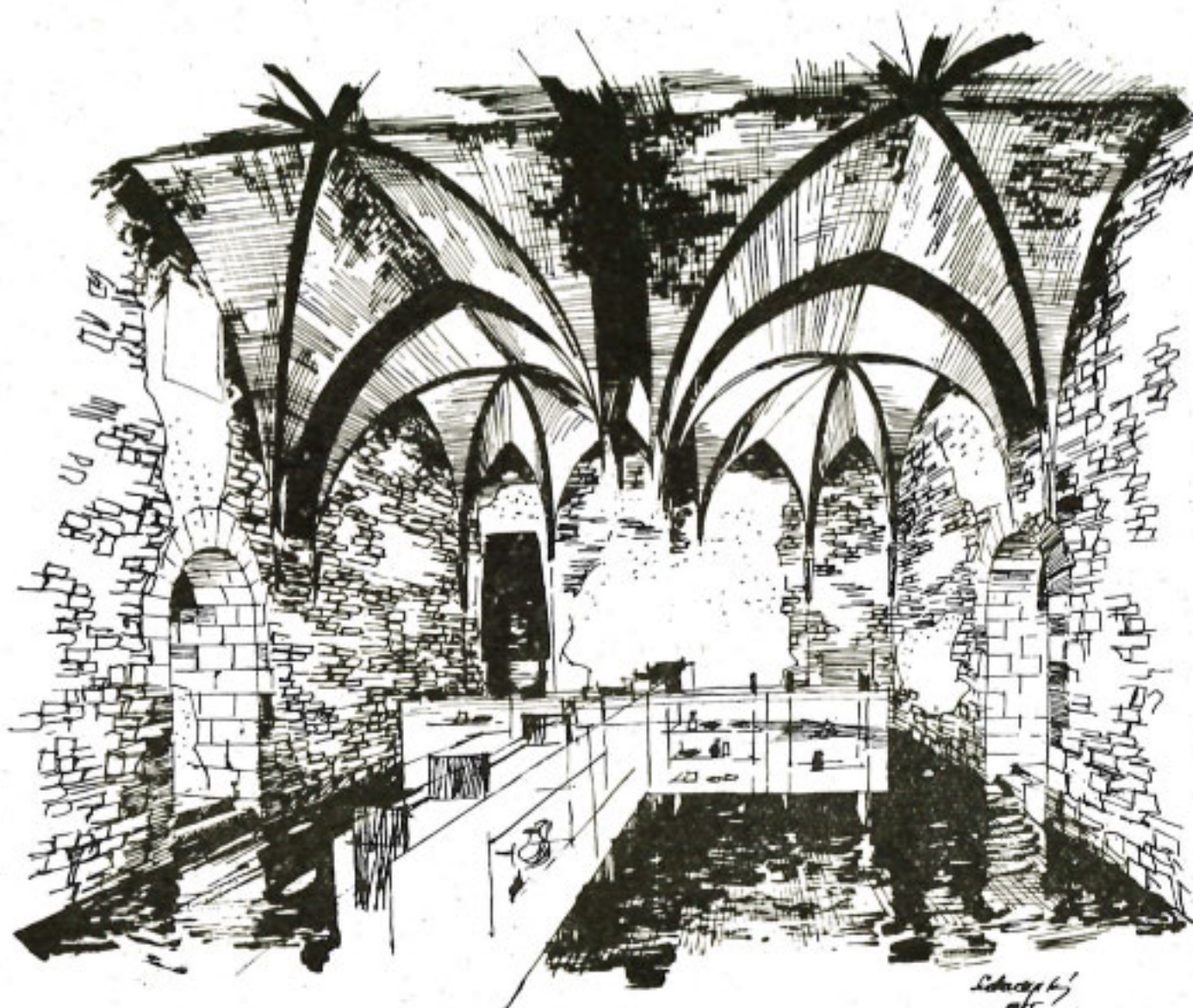
kívántam korszerű hatást elérni. Az eredeti tervem a konzultációk során módosult: elmaradt az „élben” tervezett függőleges hosszú bevilágítóablak, és az él legömbölyítése valamint a schuleki és vadonatúj kiegészítések felületi egységesítése. Miután a belsőben ez utóbbi kívánság megvalósult, kívül is hasznosnak tartottam volna. A kváderkő és új betonfelületnek torkrét „bevakolását” azonban általában kivitelezhetetlennek, illetve gyorsan romlónak tartották, sőt a schuleki felület eltakarását néhányan külön is kifogásolták. A kiegészítés műkösszerű betonból készült. A felületben levő vízszintes osztásokat a csúnya munkahézagok elkerülése, valamint a kőkváderes felülethez való kedvezőbb idomulás miatt iktattuk be.

A schuleki csigalépcső folytatása — különösképpen a belső födémek megépítése után — egyértelműen adódott. Lényegesen különbözik azonban az új a régitől, miután a kiegészítésben a csigalépcső nem zárt kőfalazatú hengerben, hanem „szabadon” folytatódik. Az orsót vasbetonból építettük tovább, amelyből az előregyártott lépcsőfokok konzolosan nyúlnak ki. Az új lépcsőszakasz folyamatosan halad a gyilokjáró illetve az új körüljáró szintjéig.

A déli kitöréshez hasonlóképpen fontos kiegészítési problémának tartottam a Schulek Frigyes által elpusztított nyugati „fióktorony” pótlását. Szükségesnek láttam ezt egyrészt a nyugati homlokzat asszimetriájának és a kivezető ajtónyílások értelmezése miatt, másrészt gyakorlati szempontból, miután innen szintenként fedett és üvegezéssel lezárt kilátóépítményt kaptunk volna. (A beüvegezett vasbetonszerkezetű építmény mindössze 150.000 Ft-ba került volna.) Megépítését — noha műemléki elvekkel nem támadható — nem engedélyezték, miután a toronnyal kontrasztos hatásától a szak-

7. Földszint és IV. emelet helyreállítási terve

8. IV. emeleti terem boltozatának bemutatása akasztott hálószerkezettel

9. Déli oldal, végleges ki-
egészítés előtt

emberek egy része visszariadt. Elhagyását sajnálom, hiszen a torony egy olyan új hoz-
záttal bővíthetett volna, amelyre hazai példa ma még nincsen.

A kilátást, a gyönyörű tájat a látogatók jó időben nemcsak a legfelső teraszról, ha-
nem a gyilokjáró magasságában megépített *körüljáróról* is élvezhetik. E lehetőséget
mindenképpen ki akartam használni. Schulek János elpusztult súlyos „gyilokjárója” he-
lyett azonban könnyű és áttört körüljárót terveztem, amely az új funkcióra és nem egy
védőfolyosó formájára utal.

Műemléki szempontból egyik legérdekesebb kérdés a *IV. emeleti rekonstruálható
boltozat* jelzése. Az első nehézséget itt a boltozatrendszer elméleti rekonstrukciója jelen-
tette, amelyet azonban — Szakál Ernő szobrászrestaurátor segítségével — a boltozat-
indítások pontos felmérése, valamint zárókövek figyelembevételével sikerült egyértel-
műen meghatároznunk. A másik nehézség gyakorlati és gazdasági kihatású volt, miután
a kiserkesztett boltozatmagasság a Lux-féle födém alsó bordázatába bemetsződőtt
volna. E födém elbontását azonban statikai vizsgálat is követelte, mivel állékonyságát
a tűz kikezdte, a vasbetonbordák több helyen megrepedtek. Az új zárófödém már az
egykori térosztásnak megfelelő alsó bordákkal készült és magasabbra került. A kiser-
kesztett boltozatfelületek jelzését pedig a födémről akasztott vashálóból terveztük, a

10. Déli oldal kiegészítése vasbetonfallal és körüljáróval, alul a hamis ikerablakok befalazásával

11. Lakótorony és környékének végleges helyreállítási terve

bordák és a bizonytalan kiképzésű tamaszrendszer illetve válaszfalak helyreállítása nélkül. Miután azonban e hálófelületek alkalmazása boltozatmezők érzékeltesére új megoldás, — tényleges eredményét csak a kivitelezés után mérhetjük le.

A lakótorony belső helyreállításának lényeges része lesz a korszerű kiállítási instaláció és a kiállítandó anyag elrendezése. Az építészeti helyreállított tereket e berendezés nemcsak „gazdagítja”, hanem — például a IV. emeletén a vitrinekkel az egykori négy kisebb tér érzékeltesét, valamint a kedvezőbb belső világítást is elősegítheti. Ezenkívül a nagy felületű tablók minden szinten az új falak elé helyeznénk, miáltal optikailag eredeti felületek arányát javítjuk az újak rovására.

A helyreállítás csak akkor lesz teljes, ha a torony környékén a régészeti feltárás befejeződik, majd a kutatás alapján az eredeti szinteket visszaállítva a területet rendezhetjük. Emellett helyre kell állítanunk az ún. északi kaputornyot is, valamint a lakótornyot körülvevő várfalakat. A torony előtti utat az eredeti nyomvonalra kell visszahelyezni, amely a jövőben csak gyalogközlekedésre szolgál. E hátralevő munkák, amelyek a műemlékegyüttesek értékét felbecsülhetetlenül növelnék, természetesen még sok időt és fáradságot jelentenek. Ezeket azonban ugyancsak nagy örömmel végezzük, hiszen, egy száz éve aktuális műemléki problémát megoldani egyedülállóan szép feladat.

A legújabb helyreállítás előkészítésében, tervezésében és kivitelezésében sok szakember vett részt. A toronyban és környékén elkészült illetve folytatandó ásatás vezetője Héjj Miklós múzeumvezető. Ugyancsak ő és Voit Pál művészettörténész készítette el a kiállítások forgatókönyvét. A torony felmérését Schönerne Pusztai Ilonával végeztük, aki a tervezésben is munkatársként vett részt. A Lux féle vb. földem statikai vizsgálatát a Földmérő és Talajvizsgáló intézet, az összes új statikai tervezést Szlávik Tibor építész-mérnök, a gépészeti tervet pedig Pálus János készítette el.

A szakszerű és jó minőségben elkészült munka az OMF. Visegrádi Építészvezetőségét dicséri. Építészvezető: Kiss László; csoportvezető kezdetben: Valentin Ferenc, később helyi építészvezető: Fiszl Béla; brigádvezető: Felbert Mihály. Főépítészvezetők: Szarka Imre és Pálik Károly. A szakipari munkákat az OMF Központi műhely készítette, a gépészeti munkákat pedig a Budapesti XIV. kerületi KTSZ.

Az Anjou-kút rekonstrukciója Szakál Ernő kiváló elméleti és gyakorlati tudásáról beszél. Megvalósításában rajta kívül Birkmayer János szobrász-restaurátor és Kőfalvi Imre kőszobrászmester vett részt.

Sedlmayr János